

**Bosanskohercegovački
slavistički kongres
II**

ZBORNİK RADOVA | **KNJIŽEVNOST**

B

KNJIGA 2

BOSANSKOHERCEGOVAČKI SLAVISTIČKI KONGRES

ZBORNİK RADOVA (KNJIGA 2)

© Slavistički komitet; prvo izdanje, 2019. Sva prava pridržana. Nijedan dio ove publikacije ne smije se umnožavati na bilo koji način ili javno reproducirati bez prethodnog dopuštenja izdavača.

Izdavač

Slavistički komitet, Sarajevo

Filozofski fakultet u Sarajevu, F. Račkog 1, Sarajevo, BiH

tel. (+387) 33 253 170 e-mail info@slavistickikomitet.ba

www.slavistickikomitet.ba

REDAKCIJA

Ifeta Čirić-Fazlija, Dijana Hadžizukić, Adijata Ibrišimović-Šabić, Andrea Lešić,
Lejla Mulalić, Edina Murtić

Glavni urednik

Senahid Halilović

Urednica

Adijata Ibrišimović-Šabić

ISSN 2303-4106

ZBORNİK RADOVA | **KNJIŽEVNOST**

Bosanskohercegovački slavistički kongres

II

Zbornik radova
(knjiga 2)

Sarajevo, 2019.

B

KNJIGA 2

Objavlivanje ove knjige finansijski je podržalo
Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke.

SADRŽAJ

Predgovor	9
Adijata Ibrišimović-Šabić: Pod/sjećanja: Prvi bosanskohercegovački slavistički kongres (Predstavljanje Zbornika radova iz književnosti)	11
I. Književni folklor i stara književnost.	15
Masha Belyavski-Frank: Flowers, Fruit, and Food: Symbolism in Bosnian and Macedonian Love Songs and Wedding Songs	17
Dolores Grmača: Mali <i>Nauk krstjanski</i> fra Matije Divkovića	40
II. Književnosti narodā BiH i (južno)slavenske književnosti u komparativnoj, interliterarnoj i interkulturalnoj perspektivi	57
Almedina Čengić: Okultnost Krležine “logike ekstaze” naspram Strindbergove “logike sna”	59
Srebren Dizdar: Prenapučeni arhipelag: pojava, prerade i prevodi <i>Robinsona Crusoea</i> u (južno)slavenskom kulturnom prostoru	73
Adijata Ibrišimović-Šabić: Treći čin (sarajevska čitanja Čehovljevog <i>Višnjika</i>)	96
Erika Lalíková: Obraz dôstojnosti človeka vo filozofii a literatúre vybraných (slovanských) autorov	107
Leszek Małczak: Dukanovićevo razdoblje ili bosanskohercegovačko-poljske književne veze za vrijeme Druge Jugoslavije	117
Larisa Softić-Gasal: Motiv otuđenja kao dominantan faktor u kompoziciji kratke priče tranzicijskog doba u Bosni i Hercegovini i susjednim zemljama	129
Надежда Старикова: Проблемы изучения и интерпретации югославянских литератур (научно-справочное издание “Лексикон южнославянских литератур”)	138
Звонко Танески: Сараевскиот писател Миљенко Јерговиќ во книжевно-критичкиот и во медиумскиот дискурс во Македонија	149
Albena Vacheva: The Literary Sketch and the Mythologems of Literary Realism.	163
Kalina Zahova: Examples of Animal Representations in Slavic Literatures and Cultures	171

III. 40. godišnjica smrti I. Andrića: Andrićevo književno djelo danas	181
Ena Begović-Sokolija: "Fra" Ivo Andrić (Predodžbe o bosanskim franjevcima u Andrićevom djelu)	183
Милош М. Ђорђевић: За и против Андрића (Критичка рецепција писца у 21. веку)	197
Милош М. Ђорђевић: <i>Знакови поред пута</i> или шифра Андрићеве поетике.	223
Вук М. Ђорђевић: Телевизијски интервјуи Иве Андрића.	236
Sanja Franković: <i>Semioza slika u noveli Panorama</i> Ive Andrića	247
Alica Kulihová: <i>Miesto Iva Andrića v slovenskej prekladovej literatúre</i>	257
Јасмина Мојсијева-Гушева: Хуманизмот во поетиките на Иво Андриќ и Блаже Конески.	268
Jelena Ratkov Kvočka: <i>Cirkus kao paradigma – cirkuska igra kao igra života u delima Ive Andrića i Danila Kiša</i>	279
Marijana Terić: <i>Specifičnosti pripovjedačkog postupka u Andrićevom književnom stvaralaštvu</i>	289
Olga Vojičić-Komatina: <i>Individualni i kolektivni presjek izvora tragičnosti u Andrićevim romanima Prokleta avlija i Travnička hronika</i>	297
Vesna Vukićević-Janković: <i>Sve/prostorna i vanvremenska ravan Andrićeve Proklete avlije</i>	305
IV. 100. godišnjica smrti M. Ć. Ćatića: Moderna u književnostima narodā BiH i (južno)slavenskim književnostima	313
Melinda Botalić: <i>Pjesnici osmanske književnosti u esejima Muse Ćazima Ćatića</i>	315
Amra Memić: <i>Zlatko Topčić, Kako Musa dere jarca (Životopis / smrtopis Muse Ćazima Ćatića)</i> ili poezijom oslikana neohistorijska drama	329
Adnan Pejčinović: <i>Sufijsko-simbolistička paradigma u poeziji Muse Ćazima Ćatića</i>	338
V. 90. godišnjica smrti A. B. Šimića: Avangarda u književnostima narodā BiH i (južno)slavenskim književnostima	349
Suzana Marjanić: <i>Antun Branko Šimić i Krleža: točke susreta – anarhoindividualizam i Karl Kraus</i>	351
Jolanta Sujecka: <i>The New National "We" in the Slavia Orthodoxa Circle in the 20th-Century Balkans</i>	361
Jurica Vuco: <i>Motivi duše i tijela u Šimićevo pjesništvu</i>	372
VI. 120. godišnjica prvog romana u BiH: historija i poetika romana u književnostima narodā BiH i (južno)slavenskim književnostima	383
Natka Badurina: <i>Tko se, zapravo, boji Milene Mohorić? Biografija revolucionarke u postsocijalizmu</i>	385

Miluša Bakrač: Poetika Šćepanovićevih romana <i>Sramno leto, Iskupljenje</i> i romana-novele <i>Ustapuna zemlje</i>	401
Romana Benić Brzica: Ahmed Nurudin i Vojtech Had – i naše vrijeme.	413
Марија Ѓорѓиева Димова: Нарцистички наративи	424
Renate Hansen-Kokoruš: Povijest i modeliranje sjećanja – <i>Otkup sirove kože</i> Abdulaha Sidrana.	436
Miranda Levanat-Peričić: Kronotop egzila u postjugoslavenskom romanu	447
Ethem Mandić: Granica kao specifični modelativni prostor u romanima Zuvdije Hodžića i Huseina Bašića	459
Ana Pejović: Istorija i poetika Đilasovih romana <i>Besudna zemlja</i> i <i>Crna Gora</i> . . .	475
Elbisa Ustamujić: Poetika romana <i>Krivice</i> Huseina Bašića	490
VII. METODIČKA TEORIJA I PRAKSA.	501
Sava Anđelković: <i>Gozba</i> Dževada Karahasana, od operskog libreta do dramske predstave studenata slavistike	503
Ozrenka Fišić: Mogućnosti Andrićevih pripovjedaka za djecu u odgoju djece i mladih	514
Emina Hadžić: Usporedba pripovjedaka o djeci Ive Andrića i Isaka Samokovlije – Biti drugačiji	529
Nikolay Papuchiev: Literature and Ethnography: Specifics of Modern Methodology	537
Jelena Vignjević, Vladimira Velički: Učenje čitanja po najstarijim hrvatskim početnicama	547
Podaci o autorima.	557

Natka Badurina: Tko se, zapravo, boji Milene Mohorič? Biografija revolucionarke u postsocijalizmu¹

U radu će se razmotriti pripovjedni i nefikcionalni tekstovi slovenske spisateljice Milene Mohorič, obilježeni njezinim interesom za ženski položaj u međuratnom građanskom društvu, te njezinim aktivizmom za ženska prava u okviru komunističkog pokreta. Djelomično autobiografski roman *Korenove Saše učna doba* (1940) analizirat će se s obzirom na dominantnu raspravu tog doba između građansko-liberalnog feminizma s jedne, te socijalističke i radničke borbe za ženska prava s druge strane. Tragična biografija autorice poslužila je nedavno kao predložak biografskom romanu slovenskog pisca Lade Kralja, *Če delaš omeleto* (2014), koji se neposredno referira na autoričin roman *Korenove Saše učna doba*, ali i kronološki nastavlja pripovijest o autoričinu kasnijem životu i stradanju u partijskim čistkama. Biografski ženski lik i pripovjedni postupci u Kraljevu romanu (humor, višeglasje, fantastika, odnos fikcije i dokumenta) bit će predmet analize. Usto, odnos s povijesnim prilikama te usporedba Kraljeva romana s autoričinim pripovjednim i nefikcionalnim tekstovima pružit će argumente za raspravu o tome može li se Kraljev roman smatrati poticajnim ili limitirajućim posrednikom u pamćenju ženske povijesne traume.

Ključne riječi: Milena Mohorič, Lado Kralj, komunizam, staljinizam, ženski pokret, strah od revolucije

Who is actually afraid of Milena Mohorič? The biography of a revolutionary in post-socialism

The paper will examine narrative and nonfiction works by Slovenian author Milena Mohorič, characterised by her interest in the position of women in bourgeois society between the two wars and by her commitment to women's rights within the communist movement. Her partly autobiographical novel *Korenove Saše učna doba* (1940) will be analysed, particularly as regards the debate between liberal feminism on the one hand and the socialist fight for women's rights on the other. The tragic events of her life are the

¹ Ovaj je rad sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-06-2016-2463 (*Naracije straha: od starih zapisa do nove usmenosti*).

subject of the recent biographical novel *Če delaš omloto* (2014) by Slovenian author Lado Kralj. Kralj's novel refers directly to *Korenove Saše učna doba*, but also continues the chronological line of the story, depicting the author's misfortunes during the purges of the Yugoslav Communist Party. The main female character and the narrative procedures in Kralj's novel (humour, heteroglossia, elements of the fantastic, the relation between the fictional and the documented) will be the matter of an examination. Furthermore, the relation to historical events and the comparison of Kralj's novel with Mohorič's fictional and nonfictional texts will be discussed in order to see if Kralj's novel may be considered as stimulating or limiting mediator in remembering women's historical trauma.

Keywords: Milena Mohorič, Lado Kralj, comunism, stalinism, women's movement, fear of revolution

1. Ženska biografija

U tragičnoj sudbini slovenske spisateljice, prevoditeljice i javne djelatnice Milene Mohorič (1905–1972), njezinu isključenju nakon godine 1948. iz javnog života i iz nacionalnog književnog kanona, te kasnoj rehabilitaciji poslije 2010. godine, prepliće se nekoliko ključnih problema o kojima danas raspravljaju ženska povijest, studiji pamćenja i povijest književnosti. Tek su u novije vrijeme poduzeta interdisciplinarna istraživanja sudbine politički aktivnih žena u ranom socijalizmu, osobito onih koje su ubrzo nakon Drugog svjetskog rata naprasno prekinule svoj intelektualni i javni rad (Milharčič Hladnik 2001, Jambrešić Kirin 2014, Taczyńska 2017). Ta se istraživanja služe hermeneutičkim čitanjem pisane ostavštine, dosad nepoznatim arhivskim izvorima, biografskom metodom te prevrednovanjem autobiografskog diskurza kao onog koji nam može istovremeno posvjedočiti o osobnoj i o društvenoj povijesti (Jambrešić Kirin 2014: 28).

Biografska metoda i korištenje autobiografskih izvora važan su dio rada na ženskoj povijesti. Bilježenje ženskih biografija jedan je od načina kojim se transformira službena, nepotpuna i androcentrična historiografija, a ujedno je i sredstvo političkog djelovanja protiv mizogine tradicije. To je sredstvo osobito učinkovito otkad je, u vrijeme modernizacije društva tijekom 19. stoljeća, došlo do "biografskog obrata" koji je u središte pažnje doveo žensko aktivno djelovanje u društvu na mjesto dotadašnjih vrlina plemenitosti, pobožnosti i visokog roda (Verginella 2012: 21). Ženskim biografijama služile su se prve borkinje za ženska prava u 19. stoljeću, ali i pripadnice drugog vala feminizma s kraja šezdesetih godina. Nije međutim posve samorazumljivo *kakve* ženske biografije trebaju nova historiografija i šira javnost. Autorice *Pozabljene polovice*, značajnog poduhvata na prikupljanju biografija zaslužnih slovenskih žena iz 19. i 20. stoljeća, prvi put izdanog 2007, otvoreno su razmišljale o svojoj metodologiji odabirući kombinaciju biografske metode i studija slučaja (Šelih 2012: 19); sama leksikonska obrada činila im se naime limitirajućom za ženske biografije u kojima je granica između privatnog i javnog postavljena drukčije nego kod javnih muških osoba. Autorice su naravno bile svjesne da je

njihov rad na prikupljanju ženskih biografija nedovršiv proces i da su nova otkrića uvijek moguća. Tako se dogodilo da nekoliko godina nakon njihovog izdanja, zahvaljujući spletu okolnosti i istraživačkom radu teatrologa i pisca Lada Kralja, pažnju slovenske javnosti probudi posve zaboravljen lik Milene Mohorič. Na njezinom ćemo "slučaju" ovdje razmotriti kakav rad na književnoj i javnoj biografiji može (ili ne može) život značajne ženske osobe učiniti aktivnim dijelom kolektivnog pamćenja.

2. Milena Mohorič: književni i politički rad

Nakon prvih književnih radova, pretežno lirskih proza i ekspresionističkih vizija objavljivanih u književnim časopisima (*Ženski svet*, *Modra ptica*), Milena Mohorič početkom tridesetih godina počinje pisati kratke pripovijesti iz građanskog života, koje će ostati najvrednijim dijelom njezina opusa i biti prva poluga njezine današnje rehabilitacije. Upravo su izborom pripovijesti 2010. Lado Kralj i Peter Scherber nakon dugog zaborava spisateljicu predstavili slovenskoj javnosti (Mohorič 2010, Čeh Steger 2014). Njezine pripovijesti odlikuje uvjerljiva ženska psihologija i poniranje u neugodne teme (kao što su seks i trudnoća u pripovijesti *Anamarija*) te opis pasivnog ženskog položaja u građanskom braku prikazanom kao nepodnošljivo paternalistički odnos i neka vrsta nužne ali ponižavajuće "osiguravajuće premije" za ženu. Nametnuta ženska požrtvovnost vodi depresiji, totalnoj samoći, otuđenosti i (samo)destrukciji. Opis bolničkog poroda u pripovijetki *Anamarija* temeljen je vjerojatno na spisateljčinu vlastitu iskustvu (pripovijetka je iz 1932) i dragocjeno je svjedočenje o tome kako je to iskustvo izgledalo u tridesetima: osoran odnos bolničkog osoblja prema roditeljama, rađanje u sobi od šest kreveta, lakoća s kojom su rađale seoske žene, očaj roditelje kad se rodi žensko dijete; sve o čemu ne bismo znali da smo u tridesetima imali samo velike muške pisce. Autoričin pristup odaje razumijevanje građanskih žena i kritiku njihova teškog položaja, ali i vjeru u progres koji će preko drukčijeg odnosa prema ženama preobraziti društvo uopće. To je osobito vidljivo kad se u njezinim pripovijestima uz građanske žene pojavljuju i likovi žena radnica (*Obcesti*). Za njih trudnoća nije, kao za građanke, "vrijeme kad tisuće žena očajava jer ne zna kamo bi ni kud bi" ("čas, ko tisoč žena obupuje, ker ne vedo, ne kod ne kam", Mohorič 2010: 62) već vrijeme samoobrazovanja, klasnog osvještavanja i pripreme za bolji svijet.

U pripovijesti *Izpoved gospe Forcesinove* Mohorič polemično i s feminističkog stajališta odgovara na pripovijetku *Izpoved gospoda Forcesina* Vladimira Bartola, u kojoj je autor, ne citirajući svoj izvor, promovirao Weiningerove ideje o muškoj duhovnoj superiornosti (Kralj 2010: 158–159). U Bartolovoj pripovijesti znanstvenik Forcesin žali se znancu da ga je supruga svojim hinjenim razumijevanjem za njegov intelektualni rad, zapravo samo htjela "uhvatiti" u brak, te zaključuje da u muškarcu prebiva demon nadiskustvenog i duhovnog, dok u ženi samo nagon za održanjem vrste. Duhovit i britak odgovor Milene Mohorič Vladimiru Bartolu usmjeren je prije svega na društvene okolnosti koje građanskim ženama onemogućuju rad i materijalnu nezavisnost. U njezinoj se pripovijesti sreću pripovjedačica i Forcesinova žena, svaka sa svojim djetetom, a gospođa

Forcesin, inače ljubiteljica egzaktnih znanosti, znanici se žali da je njezin muž konstruirao teoriju o ženskom i muškom principu da bi prikrio vlastitu neinventivnost, te da je ženski imperativ braka tek rezultat krivih društvenih praksi. Kad bi ženska ekonomska i duhovna emancipacija postala za državnike pitanje općeg blagostanja, zaključuje gospođa Forcesin (ograđujući se pritom od zastarjele argumentacije “naših feministkinja”, o čemu će ovdje još biti riječi), nestalo bi takvih žalosnih okolnosti.

Sličan svjetonazor dijeli i prvi roman Milene Mohorič, *Korenove Saše učna doba*, koji je 1940. tiskan pri izdavaču Belo-modra knjižnica, specijaliziranom za žensku literaturu (Mihurko Poniž 2004). Roman je dijelom autobiografski: radi se o odrastanju, sazrijevanju i prvom učiteljskom iskustvu djevojke Saše iz ugledne ljubljanske građanske obitelji. Njezina hladna i nesretna majka plod je nepovoljnog društvenog položaja nezaposlene supruge uglednog profesora. Junakinjino obožavanje oca uvelike odražava spisateljčin odnos s vlastitim ocem.² Putem majčinih prijateljica Saša upoznaje feminističke zahtjeve i zanosi se borbom za prava žena, a u sudbini siromašne školske prijateljice koja tragično strada u pokušaju prekida neželjene trudnoće otkriva dramatičnost klasnih razlika. Premda je osjetljiva za socijalna pitanja, Saša je zapravo naivna, kolebljiva i ideološki nedorečena. Socijalni realizam tog romana socijalne ideje često svodi na opću humanost te izbjegava zaoštravanje političkih pitanja. U odnosu s revolucionarom Janezom Saša je nezgrapna i odupire se ljubavi, pri čemu nije jasno događa li se to zbog zbog njezina građanskog odgoja ili zbog toga što joj je stalo do vlastite samostalnosti. Stoga svršetak romana, u kojem ona puna tjeskobe napušta svoje učiteljsko zvanje da bi se udala, ostaje pomalo neuvjerljiv i skučen okvirima slike građanskog života i ženske podijeljenosti između rada i obitelji (to je i glavni prigovor pretežno negativne recenzije romana u BorštNIK 1941, v. i Mihurko Poniž 2004: 36).

Nasuprot prozi, politički su spisi Milene Mohorič – od onih s kraja dvadesetih do posljednjeg, pisanog pod sumnjičavom partijskom paskom u kasnu jesen 1948. godine – idejno posve čvrsti. Dok je u književnim djelima pokazivala razumijevanje prema statusu građanske žene i njezinim zahtjevima, u političkim je esejima dosljedna kritičarka građanskog feminizma. U ranijim radovima borbu za prava žena radnica još zove *feminizmom* (Mohorič 1927: 83), no ipak ju nedvosmisleno razlučuje od feminizma kao borbe građanske žene za vlastitu udobnost unutar društva čiji je upravo žena glavni potporni stub. Za pobjedu nad tim društvom, kako britko piše tada dvadesettrogodišnja Mohorič, “nisu dovoljni kongresi” (“niso zmožni kongresi”, 1927: 83). U borbi za ženska prava radi se prije svega o priznanju “jednakovrijednosti ženskog i muškog rada”. To nije “pobuna žena protiv muškaraca” već “zajednička borba žene i muškarca u znaku ideje jednakopravnosti svakog pojedinog najmanjeg čovjeka” (“skupen boj žene in moža v znamenju ideje enakopravnosti slehernega najmanjšega človeka”, 1927/1928: 14–15). To je pitanje

² France Mohorič bio je ugledan pravnik i polihistor, dalji rođak Stanka Vraza, a duže je vremena predavao i na zagrebačkom Pravnom fakultetu. Bavio se, među ostalim, i slovenskim spisateljicama iz 19. stoljeća. Milena Mohorič je njegov lik provela kroz nekoliko svojih pripovijesti (npr. *Dekadentna zgodba* iz 1935), te ih i uplela u roman. Adoracijski odnos prema ocu naglašen je u Kraljevoj romansiranoj biografiji Milene Mohorič, o kojoj će biti riječi u nastavku.

koje je, kako tumači Mohorič, na europskom istoku riješeno zajedničkom borbom muškaraca i žena, odnosno socijalističkom revolucijom. Među liberalnim i konzervativnim ženskim pokretom nema bitnih razlika; jedini doista radikalni pokret kadar privučih mlade žene u borbi za njihova prava je onaj u okviru radničkih organizacija (Mohorič 1927/1928). Iz njezinih književnih kritika i nekrologa (npr. onog u spomen pjesnikinji Vidi Jeraj, Mohorič 1932b) ponekad zrači naivni socrealizam. No, mimo svoje povremene ideološke isključivosti, Mohorič pronicljivo detektira licemjerje slovenskih ženskih listova koji su načelno naklonjeni ženama, ali oportunistički izvrgavaju ruglu sufražetkinje kao odvratne i pretjerane, te ismijavaju politički aktivne žene uopće, navlačeći krinku klau-na čak i na lice spisateljica (Mohorič 1932a: 45). Isticanju nužnosti ženske žrtve i izbora između majčinstva i rada koji se promoviraju u katoličkim ženskim časopisima Mohorič suprotstavlja optimističnu viziju povijesnog progressa ka društvu koje će “iz svoje vlastite organizacije isključiti pojam žrtve” i izrabljivanja koje žrtvu proizvodi (“iz svoje lastne organizacije izključiti pojam žrtve”, 1932a: 713), te ženama omogućiti ono što je radnički ženski pokret prvi postavio kao prioritet: i posao i majčinstvo. Kapitalizam po sebi, građanski moral i podjela rada na javni i privatni odnosno produktivni i reproduktivni, prema njoj nisu okvir u kojem bi žene, kao ni muškarci, mogli ostvariti sreću.

Svoju kritiku paternalističkog odnosa građanskih ženskih organizacija prema proleterskim ženama Mohorič gradi na marksističkim temeljima.³ Nikakvo interesno zajedništvo nije zamislivo između žene industrijalca i njegove tvorničke radnice, zato što i industrijalac i njegova žena parazitiraju na višku vrijednosti koji radnica proizvodi svojim radom. Ciljevi građanskog ženskog pokreta (feminizma) su omeđeni na interese jedne skupine žena i njihov bolji položaj u postojećem sustavu. Nasuprot tome, proleterski ženski pokret bori se za oslobođenje žene uopće u novom socijalističkom društvu. Mohorič kritizira međunarodnu žensku konferenciju za mir i razoružanje koja se održala 1931. u Beogradu. Ona ne prihvaća definiciju sudionica kongresa prema kojoj je rat “sankcionirano ubijanje za neke imaginarne vrednosti” jer, kako upozorava, uzroci rata nisu imaginarne već vrlo konkretne vrijednosti kao nafta, pamuk, ugljen i zemlja, iz čijeg vlasništva kao sredstva proizvodnje izvire bogatstvo i politička moć. Te uzroke neće eliminirati visoki moralni principi, nove odgojne metode i prijateljstvo, koje kao ciljeve zadaju sudionice konferencije, nego “organizirani klasno svjesni proletariat” (“organizirani razredno zavedni proletariat”, 1983: 761). U okvirima kapitalizma, u kojima ostaje građanski feminizam, nemoguća je proturatna kampanja, pa je jasno da su sudionice kongresa dale prednost sigurnosti a ne razoružanju, podredivši svoje ciljeve kapitalističkom prioritetu odbrane vlastitog tržišta unutar nacionalnih država. “To je recept kapitalističkog društva, čija je posljedica do zuba naoružani fašizam, koji izaziva ratove zbog suprotnosti između pojedinih imperijalističkih skupina takozvanih nacionalnih država” (“To je recept kapitalistične družbe, čigar posledica je do zob oboroženi fašizam, ki izziva vojne radi nasprotja med posameznimi imperialističnimi skupinami takozvanih nacionalnih

³ V. osobito članak *Feminizem in borba delovne žene* iz 1934. (Mohorič 1983). Tekst je djelomično pretiskan 1983. u antologijiskom izboru međuratne slovenske marksističke misli u časopisu *Teorija in praksa*, no tada je vjerojatno malo tko znao tko je autorica i kakva je bila njezina kasnija politička sudbina.

držav”, 1983: 761). Na trenutnom stupnju razvoja kapitalizma Mohorič smatra pukom utopijom međunarodnu uniju država koju je predložila ženska konferencija. Jedini izlaz vidi u eliminaciji kontradikcija kapitalistične ekonomije: suprotnosti između kapitala i rada, suprotnosti između pojedinih financijskih skupina, te suprotnosti između imperijalnih i koloniziranih naroda. Borba protiv tih suprotnosti nadilazi okvire ženskog pokreta i tiče se klasne borbe proletarijata, a njezin je cilj ostvaren u Rusiji, u kojoj je štrajk žena 1917. bio dio borbe ljudskog naroda protiv carizma. “Žena danas u Rusiji zauzima posve slobodan i jednakopravan položaj i u društvu i u odnosu prema muškarcu” (“Žena zavzema danes v Rusiji povsem svoboden in enakopraven položaj tako v družbi kakor v razmerju do moškega”, 1983: 762).

Jaz između feminizma i socijalističkog ženskog pokreta koji se vidi u člancima Milene Mohorič uzoran je primjer onoga što opisuje Lydia Sklevicky (1996: 80): “Oštra linija, uspostavljena prije svega ideološkom isključivošću radničkog pokreta inspiriranog djelovanjem ilegalne KPJ, dijeli feminističke/građanske ženske organizacije od aktivnosti žena u radničkom pokretu međuratnog razdoblja”. Fašistička prijetnja dovodi do povezivanja ovih dviju struja u Kraljevini Jugoslaviji sredinom tridesetih, no partija nadzire “feministička skretanja” skojevki. U tom pravcu usmjeren je i referat “O ženskom pitanju” Vide Tomšič na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ-a u Zagrebu 1940. (Sklevicky 1996: 141).

Godine 1934, u vrijeme najgorih čistki, Mohorič je otišla sama u Rusiju (kod kuće je ostavila trogodišnjeg sina), želeći se na licu mjesta uvjeriti u povijesne promjene. Uspjela se vratiti, no nije jasno s kakvim dojmovima, jer se odmah po povratku ipak nije učlanila u Komunističku partiju, nego tek 1942. O tome putu Lado Kralj saznaje iz njezine partijske autobiografije iz 1944, koja nam dakako ne omogućuje uvid u njezine stvarne dojmove (Kralj 2010). Činjenica je da se njezin pripovjedni stil nakon povratka iz Rusije nimalo ne mijenja; ni u drugoj polovici tridesetih ona nije prihvatila sorealizam, nego je nastavila s pripovijestima građanske psihološke tematike i dekadentnog ugođaja.

Zbog neslaganja s politikom Kraljevine Jugoslavije Milena Mohorič je 1933. dala ostavku na državno profesorsko mjesto i postala slobodnom spisateljicom i prevoditeljicom (Mihelič 1972; Kralj 1993: 205, Janež 1997: 552). Od njezinog prevoditeljskog rada vrijedi spomenuti da je 1933. pod pseudonimom Miha Lavrič prvi put u cijelosti na slovenski prevela Engelsov *Anti-Dühring*. Svega petnaest godina kasnije, 1948, izlazi novi prijevod Mirka Košira u redakcijskoj opremi koja je slijedila tada uvriježen model u međunarodnoj Knjižnici marksizma-lenjinizma (Debenjak 1979: 33). Može se zaključiti da je u slučaju tog žurnog novog prijevoda u novoj Jugoslaviji 1948. godine potreba za kontrolom nad izdanjima klasika marksizma preduhitrila i sam zaborav prve prevoditeljice koja će upravo te godine postati nepodobnom. Taj je namjerni zaborav, međutim, evidentan kad 1979, u predgovoru novom prijevodu, Božidar Debenjak govori o prijevodu iz 1948. kao o “pionirskom djelu”, ne komentirajući prethodni rad Milene Mohorič. *Damnatio memoriae* je očit i u slučaju njezina prijevoda *Toma Sawyera* iz 1947. Premda je prijevod bio vrlo dobar, nikad se nije pretiskao, nego je 1960. Janez Gradišnik napisao novi, koji se pretiskao 9 puta (Pokorn 2012: 43).

Na početku rata Mohorič se uključuje u Osvobodilnu frontu, zbog čega ju Talijani zatvaraju i šalju u logore na Rab i u Visco kod Palmanove. Nakon kapitulacije Italije radi ilegalno u Ljubljani, zatim prelazi na oslobođeno područje, uređuje *Partizanski dnevnik*, radi u visokim tijelima revolucionarne vlasti. U ovom razdoblju nastupa promjena u njezinu pripovjednom stilu koji postaje propagandni. *Motivi z Raba* su socrealističke angažirane crtice slične svjedočenjima tadašnjih jugoslavenskih povratnika iz logora, bez osobnih dojmova i s prevlašću kolektivne svijesti, premda su joj u vrijeme kad je pala u nemilost prigovarali da je previše inzistirala na očaju logoraša. Te su crtice danas jedno od rijetkih književnih svjedočanstava o fašističkom logoru na Rabu.

Nakon rata njezina je karijera vrlo kratka: radila je u ministarstvu za socijalnu politiku (Kralj 1993: 205), a zatim je trebala nastupiti kao predavačica na višoj pedagoškoj školi u Ljubljani. No uvjerena je u sovjetski put u socijalizam i već kod prvih najava jugoslavenskog razlaza sa SSSR-om, prije same rezolucije Informbiroa, u privatnom pismu Mihi Marinku jasno se izjašnjava za Staljina (Kralj 2010: 168). U članku "Žensko gibanje in Partija med obema vojnama" objavljenom u *Našoj ženi* nekoliko tjedana nakon rezolucije⁴, piše kako je generacija intelektualaca i slavista poslije Prvog svjetskog rata bila obilježena ljubavlju "prema naprednoj misli slavenskih naroda, prije svega ruskog naroda i njegove avangarde" ("do napredne misli slovanskih narodov, zlasti ruskega naroda in njegove avantgarde", 1948: 297). Prikaz predratnog ženskog pokreta u tom je članku posve podređen interesima partije i revolucije, pa je u odnosu na njezin predratni pregled slovenskog ženskog tiska (1932a) očita znatna redukcija. U nabranjanju zaslužnih pretkinja u borbi za prava žena radnica Mohorič priželjkuje novu marskističku historiografiju koja će te zaslužne prvoborkinje "iskopati iz ruševina staroga svijeta" ("izkopati iz ruševin starega sveta", 1948: 297), no žalost, to piše kad je već i ona sama posve uklopljena u sustav koji će mjesto žena i u revoluciji i u ženskom pokretu strogo nadzirati i omeđiti.⁵

Suprug Vladimir Premru, onkolog i predratni komunist, za vrijeme je rata bio zatočen u Dachau. Kao potencijalno sumljivom preživjelom, još i medicinske struke, bilo

⁴ *Naša žena* objavila je, čini se nevoljko, članak o rezoluciji u broju 8/9 u ljeto 1948. (usp. Vrečko et al 2009: 23). Članak Milene Mohorič je objavljen u jesen, u broju 11.

⁵ Već na početku rata građanski je ženski pokret posve utihnulo, a u prvi su plan stupile komunističke borkinje za ženska prava. Socijalizam je u zaborav potisnuo građanske ženske organizacije, njihove listove i predstavnice, predstavljajući AFŽ kao jedinu povijesnu platformu borbe za ženska prava. Kako je, prema uvjerenju partijskog vodstva, u socijalizmu "žensko pitanje riješeno" (Sklevicky 1996: 53), novo se društvo lako rješava svojih istaknutih borkinja (Jambrešić Kirin 2014) a uskoro, već 1953, i AFŽ-a (Sklevicky 1996).

Alenka Puhar bilježi incident do kojeg je došlo 1980, kad su Erna Muser, Mira Svetina i Dragana Kraigher Šenk u *Našoj ženi* uredile prilog posvećen prethodnicama u borbi za ženska prava, od časopisa *Slovenka* (1897) do suvremenosti. Prilog je trebao početi citatom Minke Govekar u kojem ona podsjeća suborkinje da "život nije počeo s njima". Navodno prema nalogu Vide Tomšič, prilog je iskidan iz već tiskane naklade (Puhar 2010: 180–182).

Zaborav predratnog feminizma trajao je do propasti komunizma, nakon kojeg je došlo do zanimljivog preokreta: pojavljuje se interes za obnavljanjem pamćenja na građanski feminizam, a novi liberalni feminizam posve apsorbira i čini nevidljivom borbu za prava radnica. Time je iščeznula nekadašnja, ovdje već spomenuta, "oštra linija" (Sklevicky 1996: 80), a ideološki sukob koji je obilježavala pao je u zaborav po drugi put, ali s novim predznakom. Jedno od pitanja o kojem ovdje želimo raspravljati jest upravo kako pamtili životopise borkinja na danas zaboravljenim ideološkim bojišnicama.

mu je suđeno na Dachauskim procesima (supruga ga je na jednom partijskom sastanku, prema sudu zapisničara, "nekritično" branila, v. Kralj 2010: 162–163), ali je oslobođen optužbe. I on je, međutim, javno manifestirao svoju sklonost sovjetskom bloku. Premru je umro na Golom otoku već 1949, a tamo je poslan i njihov sin Lev, još gimnazijalac, osuđen na 8 godina robije.⁶ Milena Mohorič je 1948, kad su joj bile 43 godine, zatvorena u psihijatrijsku kliniku u Ljubljani u kojoj će, uz povremene boravke u zatvoru i u domu književnika na Bledu, provesti ostatak života, do smrti 1972. Nitko od biografa Milene Mohorič ne sumnja u to da je njezino psihičko zdravlje bilo doista narušeno, smatrajući to logičnim ishodom poslijeratne živčane napetosti. Pa ipak, nije vjerojatno da bi za budući pristup tom slučaju psihijatrijski okvir bio prikladniji od antipsihijatrijskog, odnosno od razumijevanja psihičke bolesti kao društvene, a ne individualne patologije koja se manifestira kroz simptom isključenja.

U klinici je Mohorič napisala svoj posljednji roman, *Kuću umirućih (Hiša umirajočih)*, na temu seljačkog života te pobune potlačene žene u tradicionalnoj patrijarhalnoj sredini (Prešern 2011: 20). Roman je objavljen postumno, 1975. godine, s pogovorom Erne Muser, također predratne aktivistkinje i bivše logorašice koju, međutim, nije odnio val poslijeratnih političkih previranja. O nesretnijoj suborkinji Muser tom prilikom piše oprezne riječi jer, kako kaže, Mohorič jest bila radikalna ljevičarka, ali dobro znamo da su "i ljevičarstvo i radikalnost pojmovi relativni i puni nijansi" ("čprav sta seveda tudi levičarstvo in radikalnost relativna pojma in polna odtenkov", Muser 1975: 236).

Osim tog stidljivog postumnog izdanja, Milena Mohorič je posve izbrisana iz poslijeratne slovenske i jugoslavenske javnosti. Premda je, kako smo vidjeli, prije kobnog političkog odabira bila autorica opsežnog i značajnog proznog opusa, te dobro artikulirane političke esejistike, za slovensku književnu i kulturnu povijest ona nije postojala punih šezdeset godina. Njezina se sudbina uklapa u ono što je Jambrešić Kirin opisala kao moralno, profesionalno i ljudsko degradiranje žena u komunističkom sustavu koji im je formalno jamčio potpunu jednakost. To je degradiranje osobito snažno upravo u vremenu oko rezolucije Inforbiroa, kao da se u svojoj biti i dalje patrijarhalni i paternalistički sustav obilježen antiintelektualizmom htio riješiti uspješnih žena zajedno sa starijom generacijom uglednih komunista i boraca koja je završila na Golom otoku. "Budući da je 'nova žena' bila simbol transformativnog potencijala jugoslavenskog socijalističkog društva, njezina moralna degradacija i kriminalizacija njezinog političkog i javnog angažmana – u vrijeme sukoba između Tita i Staljina – predstavljala je opasno nazadovanje". Radilo se, prema ovoj autorici, o tri vrste postrevolucionarne patrijarhalne tjeskobe odnosno straha: "a) o političkom strahu od ambicioznih žena ('kvalitetnih kadrova'); b) o ideološkom strahu od žena kao čuvarica tradicionalnih i religijskih temelja

⁶ Oslobođen 1953, Lev će po povratku s robije uspjeti završiti studij i postati ugledan kemičar, a u osamdesetima i direktor Leka, tada najjače slovenske industrije. Kad je 2005. Lev Premru umro, umjesto nekrologa njegovi su suradnici iz Leka objavili plaćeni oglas u *Delu* kojim su htjeli javnost upoznati s nesretnom sudbinom te obitelji, i konačno opozvati njezin *damnatio memoriae*. Oglas je imao važnu ulogu u pokretanju kotača pamćenja.

kolektivnog identiteta; c) o kulturnom nepovjerenju prema ženama koje s lakoćom prelaze porodične, društvene i etničke granice” (Jambrešić Kirin 2014: 38).

3. Romansirana biografija Milene Mohorič

Lado Kralj je proveo temeljito arhivsko istraživanje o životu Milene Mohorič. Na osnovu spisateljičinih djela te dokumenata poput partijskih izvještaja, zapisnika sa sjednica komiteta, sudskih presuda i privatnih pisama, napisao je biografski roman pod naslovom *Ako praviš omlet (Če delaš omleto, Kralj 2014)*, u kojem se iz sve te građe pojavljuju manje ili više primjetni citati. Roman je privukao veliku pažnju jer se uklopio podjednako i u kontekst spomenutog temeljitog rada koji slovenske znanstvenice zadnjih petnaestak godina provode na obnavljanju ženskih biografija (osobito disidentica na ljevici, poput Angele Vode), i u politički okvir postsocijalističkog sjećanja na žrtve komunizma i revolucije. Na te žrtve upravo smjera i Kraljev naslov: ako praviš omlet, valja ti razbiti jaja⁷, pa tako ni revolucije valjda ne može biti bez koje žrtvovane glave. No, kako je to rekao jedan od recenzenata, i pri Kraljevu je pravljenu ovog biografsko-romanesknog omleta štošta razbijeno, a prije svega povjerenje u moć da se povijest prikaže vjerodostojno (Rus 2014).

Lado Kralj je dakle poduzeo pothvat da ispriopovijeda životopis spisateljice koji je bio tragično određen njezinim čvrstim političkim uvjerenjima. No pri tome je, dakako, za romansiranu biografiju daleko prikladniji izvor bio autoričin autobiografski roman nego njezini politički članci, pa se tako Kraljev roman predstavlja kao nastavak romana o Saši, iz kojeg preuzima pojedine epizode i motive (npr. etnografski opis sela koje kao djevojka posjećuje s ocem), a ponajviše karakter junakinje. Tamo gdje je Mohorič stala u pripovijedanju o Saši, Kralj nastavlja s djevojaštvom, brakom, odlaskom u Rusiju, povratkom, političkim progonstvom i konačno ludilom: etape su to života Milene Mohorič, no kroz njih kao da prolazi njezina naivna Saša. Pripovjedač povremeno izražava svoju skepsu u mogućnost vjernog prikazivanja povijesti, te prema čitatelju nastupa provokativno i ironično. Slijedom iste skepse, junakinja romana ne zove se Milena Mohorič već Helena Murkovič. Učinak Kraljeva odabira da se u svom pripovijedanju nadoveže na roman Milene Mohorič iz 1940. jest taj da je povijesna osoba koja je bila zastupnica čvrstih ideja (Milena Mohorič) prikazana kao naivna djevojčica koja je bila tek lik u njezinoj prozi (Saša Koren). Štoviše, dok je roman o Saši roman o odrastanju, Kraljev *Omlet* ide u obrnutom pravcu, jer je njegova junakinja Helena na početku mlada i borbena polemičarka, a tijekom romana, osobito tijekom boravka u Moskvi, postaje sve naivnija i infantilnija, kao kakva poslušna i ostarjela djevojčica. Njezino ludilo na kraju romana, prikazano kroz bulgakovljevske motive i bajkovite halucinacije, razlog je da ju moćni političari gotovo očinski zaštite internacijom u psihijatrijsku bolnicu, i time trezveno riješe problem ženske političke upornosti.

⁷ Izreka je nejasnog porijekla, engleskog ili francuskog, i u svakom se slučaju odnosi na nužnost žrtve pri ostvarenju cilja. Među ostalima pripisuje se i Lenjinu.

Za razliku od Milene Mohorič, koja je, kako smo vidjeli, nakon puta u Rusiju nastavila pisati jednako kao i prije njega (a 1940. napisala i razvojni roman koji nimalo ne slični romanu Nikolaja Ostrovsčkog *Kako se kalio čelik*), Kraljeva Helena Murkovič u Rusiji oduševljeno čita Ostrovsčkog, prihvaća socrealizam i preispituje sav svoj dosadašnji književni rad. Na povratku iz Rusije piše za svoju karijeru prijelomni roman o mladom komunistu Janezu (ne o njegovoj djevojci) koji bi trebao biti sličan romanu Ostrovsčkog, i s kojim je, dakako, roman *Korenove Saše učna doba* neusporediv. Unatoč tome, u Kraljevu se romanu citati iz *Korenove Saše* prikazuju upravo kao odlomci tog novog Heleninog djela. Njihova bi sličnost trebala biti u tome što je Helenina pripovijest protiv njezine volje krenula u drugom pravcu te u središte donijela djevojku kao glavnu junakinju. Roman Milene Mohorič, međutim, nije moguće shvatiti kao izjalovljenje ideje romana o mladiću komunistu jednostavno zato što je to od početka do kraja autobiografski i nimalo ideološki roman o ženskom sazrijevanju.

Helena je prikazana kao naivna jer, za razliku od pripovjedača, ne zna kamo će ju odvesti njezina politička zanesenost. Zbog tog neznanja, iz perspektive onog koji o njoj pripovijeda, a i nas koji priču čitamo, ona zapravo ispada smiješna. Humor je u romanu upućen svim likovima koje nosi bilo kakav zanos, bilo za književnošću ili politikom. S podsmijehom je prikazan podjednako Srećko Kosovel, kao i komunistički ilegalci u okupiranoj Ljubljani. Efekt smiješnoga izaziva jezik likova i pripovjedača koji je, uz pokoji šarmantni arhaizam, napadno suvremen, kolokvijalan i dijalektalan. Humor polučuje i ravnodušna distanca u odnosu na sve velike političke ideje, koje se kao citati provlače kroz roman i pojavljuju tamo gdje ih ne bismo očekivali. Helenin otac, naprimjer, koji na stolu drži Marxa, uzvikuje “Rad oslobađa” (“Delo osvobaja!”, 2014: 27; Kralj to prikazuje kao karikaturu stihova Helenina oca, odnosno samog Franceta Mohoriča), a isto kaže i boljševička poručnica u Moskvi opravdavajući gulage (2014: 132–133). Isljednici različitih režima postavljaju ista pitanja. Unutrašnji monolozi likova koji razmišljaju o velikim ideologijama prikazani su u dvoglasju kroz koje se jasno čuje autorova ironija, tako da njihove misli djeluju nezgrapno i naivno, u infantilnim rečeničnim nizovima.⁸

Uz naivnost, Helenu odlikuje i izrazita emotivnost: “O tim stvarima moram dobro razmisliti (...) o tome koliko ja volim partiju. (...) Kod mog Vladimira je to drukčije, on je znanstvenik. Partija je znanstveni odgovor na znanstveno stoljeće, kaže on. Ali to je racionalni pristup. A predavačica Ustinova – i razumije se pisac Ostrovski – govore o

⁸ Helenin otac, promatrajući žalosni prizor seoske dražbe, razmišlja o prednostima sovjetskog sustava: “Navodno su to u Rusiji uredili tako, sad kad su tamo vlast preuzeli boljševici, da seljaci udruže svoje posjede, i takvo veliko imanje se onda zove kolhoz. Koji ima svog knjigovođu, zato se ne može dogoditi da se kolhoznici preračunaju i od banke posude više nego što mogu vratiti, pa onda ni kolhoz ne može otići na bubanj, kolhoznike banka ne može potjerati na cestu. Navodno ima i drugih dobrih strana: zemlju obrađuju traktorima i kombajnima, pa proizvedu više nego prije. Dobiju mjesečnu plaću, da kupe što tko već hoće, na primjer staroj novu suknju” (“Baje imaju u Rusiji to urejeno tako, zdaj ko so tam oblast prevzeli boljševiki, da kmetje združijo svoje grunte, takšno veliko posestvo se potem imenuje kolhoz. Ki ima svojega knjigovodjo, zato se ne more zgoditi, da bi se kolhozniki zakalkulirali in si od banke posudili več, kot morejo vrniti, torej tudi kolhoz ne bo nikoli prišel na boben, kolhoznikov banka ne more pognati na cestu. So pa baje še druge prednosti: zemljo obdelujejo s traktorji in kombajni, zato pridelajo več kot prej. Dobijo mesečno plačo, da lahko kupijo, kar pač kdo hoče, na primer babi novo kiklo”) (Kralj 2014: 7).

Ljubavi. O ljubavi, o nečem što osjećaš u srcu, osjećaš kao vatru! Partiju treba voljeti bez obzira na razum! To je ispravno, tako mora bit” (“Te reči bom morala zelo resno premisliti. (...) o tem, koliko jaz ljubim partiju. (...) Pri mojem Vladimirju je to drugače, on je znanstvenik. Partija je znanstveni odgovor na znanstveno stoletje, pravi on. Ampak to je razumski pristop. Predavateljica Ustinova – in seveda tudi pisatelj Ostrovski – pa govori o ljubezni. O ljubezni, o nečem, kar čutiš v srcu, čutiš kot ogenj! Partijo je treba ljubiti ne gleda na razum! In tako je prav, tako mora bit” 2014: 110).⁹ Time se dakako upućuje na emotivnu, religijsku, mističnu i libidinalnu stranu sovjetskog socijalizma, no posljedica ove komponente na Kraljev glavni ženski lik, i osobito na njegov odnos sa stvarnom osobom Milene Mohorič, razorna je. Svoju junakinju Kralj zapravo privodi Bartolovom (weingerovskom) modelu gospodina Forcesina. U spomenutoj pripovijetki Milene Mohorič, kojom je odgovorila Vladimiru Bartolu, njezina je gospođa Forcesin tvrdila upravo suprotno, braneći ženski razum i znanstveni dar. I Saša u autobiografskom romanu bjesni na profesora koji podcjenjuje matematičke sposobnosti djevojaka (Mohorič 1940: 79), a kad ju zatresu emocije, budi se njezina razumna narav (Mohorič 1940: 167). Kad piše o Puškinovu Onjeginu, Mohorič kao najvažniju Tatjaninu osobinu ističe njezinu sposobnost da razumom i intelektom svlada svoje nemire zaključujući da je takvo sazrijevanje “jedini mogući put za modernog kulturnog čovjeka” (“edina možna pot za modernega kulturnega človeka” Mohorič 1935/36). U svojim političkim tekstovima Mohorič ne govori o strasti i srcu, nego o razumu i društvenom progresu. Poznavaatelj opusa Milene Mohorič, čitajući Kraljev roman, povremeno ima osjećaj da bi mu Mohorič, kad bi bila živa, na ovaj roman odgovorila jednako kako je odgovorila Bartolu na njegovu pripovijest.

I evidentna nevjerodostojnost nekih likova i situacija, u kontrastu s naizgled pomnim slaganjem i citiranjem dokumentiranih činjenica i izvora, vjerojatno želi čitatelja najprije zbuniti, a zatim nasmejati ili olakšati osjećajem da je sve u našem znanju o povijesti ionako jednako lažno. Navedimo tek djevojku Doroteju Martinuzzi, Hrvaticu iz Trsta s kojom se Helena upoznaje u Moskvi, a čije je prezime već mamac koji nas može voditi na krivi trag jer ju dakako ni na koji način nije moguće povezati s Giuseppinom Martinuzzi, istarskom socijalistkinjom umrlom 1925. Doroteja Heleni kaže: “Znaš, ja radim u Trstu, na mjesnom komitetu Komunističke partije Italije, tamo gore u ulici Madonnina. Malo tipkam, malo stenografiram, rasporedim poštu, skuham kavu, takve stvari. Ljetos je opet došao poziv iz Moskve i nitko nije htio ić. Sekretar je rekao da netko mora, ostavili bi strašno loš dojam kad nitko ne bi išao, pa odi ti, Doroteja, kad si već bila i imaš praksu. Znaš i sama, Helena, što znači ekonomska kriza, ne nađeš posao tek tako, nisam imala što izmišljati. Ne možeš šefu reći ne. I tako sam otišla” (“Veš, jaz delam v Trstu, na mestnem komiteju Komunistične partije Italije, tam na zgornjem koncu ulice Madonnina. Malo tipkam, malo stenografiram, rasporedim poštu, skuham kavo, take stvari. Potem je letos spet prišlo vabilo in noben ni hotel it. Je rekel sekretar, eden mora

⁹ V. i na str 191: Vladimir “razumije marksizam kao znanstvenu teoriju za znanstveno stoljeće, a ona mora svaku stvar doživjeti osjećajima ili ništa” (“razume marksizem kot znanstveno teorijo za znanstveno stoletje, ona pa mora vsako stvar dojet čuvstveno ali pa nič”).

it, bi naredili zelo slab utis, če nobeden ne gre, pa pojdi ti, Doroteja, ki si že bila in imaš prakso. Saj veš, Helena, kaj je ekonomska kriza, službe ne dobiš kar tako, in jaz si nisem mogla kaj dosti zmišljevati. Šefu ne moreš ugovarjat. Pa sem šla” 2014: 112–113). Sve što je navela Doroteja, naravno, posve je nemoguće. U Italiji u doba fašizma, kad je partija zakonom zabranjena i djeluje u ilegali, nije moglo postojati nikakvo sjedište partijskog komiteta na stalnoj adresi, u kojem bi još k tome netko radio tek tako, za plaću (to je bilo moguće u Kralju iskustveno bližem dobu, u Jugoslaviji u osamdesetima); u Moskvu se 1934. nije išlo bez čvrste motivacije, a i sama adresa koju navodi pisac pravi je mamac za tragače za uljezima među povijesnim podacima, jer je trščansko sjedište KPI u ulici Madonnina postojalo, ali mnogo prije, i mnogo poslije – u vrijeme fašizma svakako ne. Uostalom, Dorotejinu monologu slijedi posve anakron komentar Helene, očito prosvijetljene pripovjedačevim skeptičnim umom: “A znaš zašto sam išla ja? Da na licu mjesta vidim plodove povijesnog preokreta. To sam čak negdje i napisala, u nekom formularu.¹⁰ Činim li ti se patetična?” (“Veš zakaj sem šla jaz? Da vidim plodove zgodovinskega preloma na licu mesta. To obrazložitev sem celo nekje napisala, na nek formular. Se ti zdim patetična?” 2014: 113). I Dorotejin je odgovor na Helenino pitanje dostojan beskrajne ravnodušnosti današnje Erasmus generacije: “Ma ne, uopće ne, svatko živi po svom, šta ne? Svatko po svom.” (“Ne, sploh ne, vsak po svoje, a ne? Vsak po svoje.”, 2014: 113).

Jedina poruka koja se iz takvog naprasnog prodora suvremenosti u prošlost može iščitati jest ta da se priča o ljudima koji su se tijekom 20. stoljeća zanosili velikim idejama i za njih stradali, danas naprosto ne može ispričati. Idejni kontekst iz kojeg proizlazi takav autorov stav je dakako ozračje kraja povijesti i kraja velikih priča, pogotovo priča o progresu. Radi se o shvaćanju prema kojem je svijet u kojem živimo najbolji moguć, i u kojem se u zadanim okolnostima svatko snalazi kako najbolje može – svatko po svom, kako reče Doroteja. Ono je znamenje milenijske generacije i tekuće modernosti, doba bez kolektivne borbe i bez zajedničkog cilja. Slutnja te naše današnje skepse s vremena na vrijeme prostruji Kraljevim likovima kao glas razuma. Na primjer, prilikom posjeta etnografskom muzeju u Berlinu, Helena sluša kako su se Maori, kad je ponestalo hrane, ukrcali na brodove i zaplovili u nepoznato, a smjer je određivao poglavica držeći se za vlastiti spolni organ. Helena s divljenjem i iskrenom zavišću, gotovo čežnjom, pomisli: “Tko napreduje držeći se za svoja muda, živi u paralelnom svijetu i fućka mu se i za kapitalizam i za komunizam” (“Kdor napreduje tako, da se drži za svoja moda, živi v paralelnem svetu, lahko se požvižga tako na kapitalizem kot tudi na komunizem”, 2014: 93–94). No njezin strogi komunistički nad-ja odmah intervenira i ušutka taj trbuhozbo-rački autorov glas, pokazujući kako je jaz između njezine vjere i naše skepse dubok, da ne može biti dublji.

Iz ovako ispričane priče o Mileni Mohorič iščeznula je spomenuta rasprava o ženskom pitanju koja je bila središnjom temom njezina esejističkog opusa. Tome se ne treba čuditi; sukob između socijalističke i liberalne borbe za ženska prava iz današnje je perspektive, iz koje je roman deklarativno pisan, potpuno nevidljiv. Tko bi danas mogao

¹⁰ Kralj se referira na partijski izvještaj Milene Mohorič iz 1944, pa se dakle i na tom mjestu kreće dvosmjerno kronologijskom crtom, opisujući događaje iz naknadne perspektive i upisujući tu perspektivu i u svoje likove.

pomisliti da se nekoć borba za prava radnica vodila u antifeminističkom ključu? Tko bi u današnjem ženskom pokretu mogao jasno razdvojiti njegovo socijalističko od njegovog liberalnog nasljeđa? Ovdje nam je međutim ključno odgovoriti na pitanje: je li u današnjem kontekstu uopće moguće pisati biografiju Milene Mohorič?

4. Strah od komunizma

Slovenska teoretičarka Liliana Burcar (2014) tumači kako se u kontinuitetu od drugog vala feminizma u Jugoslaviji do tranzicijskih procesa u devedesetima odvio proces priključenja socijalističkog nasljeđa u liberalni feminizam uvezen sa Zapada. Socijalističko je nasljeđe u ženskom pokretu zamagljeno i učinjeno bezopasnim za današnju neoliberalnu ravnotežu. Novoj feminističkoj ljevici Burcar predbacuje reformistički odnos prema kapitalizmu kojim zatire svoje socijalističko nasljeđe, dekorativno ga zaodijevajući u žaljenje za AFŽ-om. U svojoj je kritici Burcar na metu uzela prije svega hrvatsku antifašističku scenu (osobito serijsku publikaciju *Nepokoreni grad*), optuživši ju za pomodni antifašizam što je neosjetno kooptiran u neoliberalno okružje. Boljim će se poznavateljima hrvatske marksističko-feminističke scene ove optužbe učiniti pretjeranima, ako ne i nepravednima; boljim pak poznavateljima slovenske scene moglo bi se učiniti da je prava meta kritike Liliane Burcar tendencija slovenskih feministkinja i povjesničarki ka pretjeranom veličanju građanske prošlosti kao glavnog okrilja borbe za ženska prava, pri čemu se predratne feministkinje rado prikazuju kao žrtve kasnije socijalističke antiburžoaske historije. Šira bi pak meta njezine kritike mogla biti i uopće tendencija slovenske lijeve kulturne scene da s osjećajem grižnje savjesti svoje preispitivanje socijalističkih grijeha olako dovede u suglasje s desničarskim oplakivanjem žrtava komunizma – oplakivanjem koje je sasvim blizu likovanju nad propašću komunizma, odnosno, kako bi rekao Claudio Magris, “magarećem njakanju nad umirućim lavom” (Magris 2005: 30). Takvo je oplakivanje, na primjer, jedan veliki lik iz povijesti slovenskog ženskog pokreta poput Angele Vode, u popularnom doku-fikcionalnom filmu učinilo nemoćnom i politički upotrebljivom žrtvom (*Angela Vode, skriti spomin*, produkcija TV Slovenija, 2009). Upravo jedna od autorica filma o Angeli Vode, Alenka Puhar, piše i pogovor zbirci kratkih priča Milene Mohorič koju je 2010. uredio Lado Kralj, prikazujući Milenu Mohorič kao liberalnu feministkinju koju je na nesreću disciplinirao komunizam (Puhar 2010).

Bez obzira na tu neizrečenu, no čini se, prisutnu metu kritike, zanimljiva je opservacija Liliane Burcar da je upravo spomenuta današnja transformacija ženskog pokreta dopustila da se žene od aktivnih društvenih sudionica iz socijalizma, u postsocijalističkom dobu ponovno pretvore u osobe kojima treba pomoć u vidu različitih paradžavnih i civilnih potpora, odnosno u društvenu skupinu koja je predmet paternalističke zaštite, a ne poštovanja (to je pomalo slično infantiliziranju kojim prolazi junakinja Kraljeva romana). U svojoj se argumentaciji Burcar temelji na teorijskoj i političkoj građi (ponajprije na tekstovima Vide Tomšič) kojoj bi za cjelovitiju (i sjenovitiju) sliku o ženi u ranom socijalizmu valjalo dodati mnoštvo dosad skupljenih i proučenih svjedočenja, memoara

i intervjuja (o čemu valja ponovno uputiti na Jambrešić Kirin 2014). No obostran uvid u ovaj problem koji je u stanju obuhvatiti, s jedne strane, mračnu stranu socijalističkog patrijarhata, a s druge socijalističku žensku emancipaciju i njezinu transformaciju u liberalizmu, omogućit će nam da uočimo kako je biografija Milene Mohorič danas razapeta između dva straha: straha jugoslavenskog socijalizma od politički aktivnih žena, i straha današnje liberalne svijesti od samog spomena komunizma i revolucije.

Literatura

- Borštnik, Marja (1941), "Milena Mohoričeva, *Korenove Saše učna doba*", u: *Sodobnost*, br. 3, str. 139–141.
- Burcar, Liliana (2014), "Izkrivljanje in degradacija samoupravnega socializma v imenu liberalnega feminizma in novodobnega 'antifa'", u: *Borec*, LXVI, br. 706–708, str. 54–82.
- Čeh Steger, Jožica (2014), "Kratka proza Milene Mohorič od ekspresionistične vizije do realistične podobe življenja", u: *Jezik in slovstvo*, g. 59, br. 2–3, str. 171–178.
- Debenjak, Božidar (1979), "Anti-Dühring: prvih sto let", u: Friedrich Engels, *Gospoda Eugena Dühringa prevrat znanosti*, Cankarjeva založba, Ljubljana, str. 7–66.
- Jambrešič Kirin, Renata (2014), "Yugoslav Women Intellectuals: From a Party Cell to a Prison Cell", u: *History of Communism in Europe*, vol. 5, str. 36–53.
- Janež S. (1997), "Mohorič, Milena, s.v.", u: *Leksikon pisaca Jugoslavije*, sv. IV, Matica srpska, Novi Sad, str. 552.
- Kralj, Lado (1993), "Mohorič, Milena, s.v.", u: *Enciklopedija Slovenije*, sv. VII, Mladinska knjiga, Ljubljana, str. 205.
- Kralj, Lado (2010), "Danes so njene kratke zgodbe pozabljene", u: Milena Mohorič, *Zgodbe iz tridesetih let*, Študentska založba, Ljubljana, str. 154–169.
- Kralj, Lado (2014), *Če delaš omeleto*, Beletrina, Ljubljana
- Magris, Claudio (2005), *Alla cieca*, Garzanti, Milano
- Mihelič, Mira (1972), "Milena Mohorič" [nekrolog], u: *Delo*, 1/IX/1972
- Mihurko Poniž, Katja (2004), "Knjige slovenskih pisateljic pri založbi *Belo-modra knjižnica*", u: *Jezik in slovstvo*, g. 49, br. 1, str. 29–41.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2001), "Osebnost Angele Vode", u: Peter Vodopivec (ur.), *Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev: Angela Vode in Boris Furlan, žrtvi Nagodetovega procesa*, Slovenska matica, Ljubljana, str. 17–28.
- Mohorič, Milena [Milena Vladimirova] (1927), "Glose k ženskemu gibanju", u: *Ženski svet*, br. 2, str. 81–83.
- Mohorič, Milena (1927/1928), "Doneski k poglavlju o ženski volilni pravici", u: *Mladina*, br. 1, str. 14–16.
- Mohorič, Milena (1932a), "Sodobni slovenski ženski listi", u: *Ljubljanski zvon*, str. 41–47; 606–615; 710–717.
- Mohorič, Milena (1932b), "Nekdo je umrl" [nekrolog Vidi Jeraj], u: *Ljubljanski zvon*, str. 304–305.
- Mohorič, Milena (1935/36), "Larinova Tatjana v Jevgeniju Onjeginu", u: *Modra ptica*, g. 8, br. 3
- Mohorič, Milena (1940), *Korenove Saše učna doba*, Belo-modra knjižnica, Ljubljana
- Mohorič, Milena (1948), "Žensko gibanje in Partija med obema vojnama", u: *Naša žena. Glasilo AFŽ Slovenije*, g. V, br. 11, str. 297–299.
- Mohorič, Milena (1983), "Feminizem in borba delovne žene", u: *Teorija in praksa. Revija za družbeno vprašanja*, Ljubljana, g. XX, br. 4–5, str. 759–762. [djelomični pretisak članka koji je prvi put objavljen pod pseudonimom Majda Knap u časopisu *Književnost*, Ljubljana, 1934, g. II, br. 1, str. 24–31]
- Mohorič, Milena (2010), *Zgodbe iz tridesetih let*, uredili Lado Kralj i Peter Scherber, Študentska založba, Ljubljana

- Muser, Erna (1975), "Nekaj besed o Mileni Mohoričevi in njenem delu", u: Milena Mohorič, *Hiša umirajočih*, Ljubljana, str. 236–240.
- Pokorn, Nike K (2012), *Post-Socialist Translation Practices. Ideological struggle in children's literature*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia
- Prešern, Nina (2011), "Milena Mohorič – skoraj pozabljeno pero 20. stoletja", u: *Liter jezika: literarno jezikoslovna revija*, g. 2, br. 3, str. 18–24.
- Puhar, Alenka (2010), "Med protestom in mrakom", u: Milena Mohorič, *Zgodbe iz tridesetih let*, uredili Lado Kralj i Peter Scherber, Studentska založba, Ljubljana, str. 172–182.
- Rus, Žiga (2014), "Kuhajmo z dialektiko. Lado Kralj, *Če delaš omleto*, Beletrina, Ljubljana, 2014", u: *Literatura*, Ljubljana, g. XXVI, br. 282, str. 155–160.
- Sklevicky, Lydia (1996), *Konji, žene, ratovi*, Ženska infoteka, Zagreb
- Šelih, Alenka (2012), "Projekt Pozabljena polovica", u: Alenka Šelih i dr., *Pozabljena polovica. Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, Založba Tuma, Ljubljana, str. 9–20.
- Taczyńska, Katarzyna (2017), "A Scattered Mosaic of Records and Reminiscences: Ženi Lebl's War Odyssey in Her Personal Writings", u: Urszula Markowska-Manista, Justyna Pilarska (ur.), *An Introspective Approach to Women's Intercultural Fieldwork*, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Varšava, str. 68–102.
- Verginella, Marta (2012), "Zlate niti ženskih biografij", u: Alenka Šelih i dr., *Pozabljena polovica. Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, Založba Tuma, Ljubljana, str. 21–24.
- Vrečko, Lea; Habjan, Hana; Zupanc, Lea (2009), "Podobe in vloge žensk v ženskem revijalnem tisku v času socializma in na prehodu v demokracijo. Pregled *Naše žene* in *Jane*", u: *Delovni zvezki Instituta za civilizacijo in kulturo*, g. 5, br. 1, Ljubljana, str. 1–60.